

*A sátor leszakítása a halálra ítélés jelképes kifejezése?
Egy avar szokás nyomai Theophylaktos Simokattés művében**

A nomád népek életében fontos szereppel bírt a sátor vagy a jurta. Ezen népek mobil lakhelyét már számos aspektusból kutatták. Legutóbb Peter Alford Andrews kétkötetes munkájában vizsgálta behatóbban ezt a témát.¹ A szerző időrendben haladva a szkítáktól a 17. századig részletesen foglalkozik a nomád népek sátraira/jurtáira vonatkozó írott forrásokkal, képi ábrázolásokkal. Emellett Andrews több esetben kitér egyes népeknél a sátor különböző részeinek szimbolikus jelentéseire is. Az avarok esetében egy forrást, Maurikios *Strategikon* című munkáját elemzi, melyből esetlegesen következtetni lehet az e nomád nép által használt sátor típusára, alakjára. Az avarok sátrára vonatkozólag az Andrews használta forráson kívül még egy másik auktor műve is bevonható a vizsgálatba. Theophylaktos Simokattésnél található egy részlet, mely az avar nép egy, sátorral kapcsolatos szokásáról tudósít. A bizánci szerző szerint ennél a nomád népnél a sátor leszakítása a halálbüntetést szimbolizálja.² Munkámban ezt a forrásrészletet és a Theophylaktos által használt „sátorleszakításra” alkalmazott kifejezést elemzem, majd kitérek az avarok által használt, sátorra vonatkozó ismeretekre és ellentmondásokra. Ezt követően önmagában a sátor és az egyes részeinek szimbolikus jelentésével foglalkozom, majd megvizsgálom, hogy a sátor elpusztításának vagy egyes részei megrongálásának milyen szimbolikus jelentősége van a nomád népeknél. Végül pedig röviden kitérek a nomád népeknél esetlegesen megfigyelhető büntetési módokra.

A 6. század utolsó harmadában született,³ egyiptomi származású Theophylaktos Simokattés irodalmi tájékozottsága, stílusa, írásmódja alapján arra következtethetünk, hogy magasabb társadalmi réteghez tartozott, jelentős szerepet töltött be a bizánci államapparátusban. A forrásokból kiderül, hogy Theophylaktos antigrapheos és eparkhos rangot viselt, emellett *skolastikos* jelzője a jogtudományban való jártasságára is utal.⁴ Theophylaktos legjelentősebb műve az *Oikumeniké historia*,⁵ mely nyolc könyvből álló történeti munkája Maurikios császár (582–602) uralkodási idejét dolgozza fel. A szerző elsősorban két fő témára fókuszált: a Balká-

* Ezúton köszönöm Olajos Teréziának a segítségét, értékes megjegyzéseit és tanácsait.

¹ ANDREWS 1999.

² Theophylaktos történeti munkája angol, német és magyar fordításban jelent meg. WHITBY–WHITBY 1986. 28. és SCHREINER 1985. 51. nem tér ki e forrásrészlet jelentőségére, SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 63. azonban hangsúlyozza a szokás nomád háttérnek fontosságát.

³ OLAJOS 1981. 11. és OLAJOS 2012. Theophylaktos születési idejét az 580-es évek közepére teszi, míg WHITBY–WHITBY 1986. xiii. és WHITBY 1988. 28. az 580-as évek végére (585–590) datálja.

⁴ MORAVCSIK 1983. 544–545.; OLAJOS 1981. 3–4.; WHITBY–WHITBY 1986. xiii–xiv.; WHITBY 1988. 28–33. Tanulmányait valószínűleg Alexandriában végezhette, ahol retorikát, filozófiát és jogot tanult: OLAJOS 1981. 3–7.; WHITBY–WHITBY 1986. xii–xiv.

⁵ További munkái: *Quaestiones physicae* című paradoxográfiája, *Dialogus de praedestinatione* című teológiai témájú műve, valamint az *Epistolae ethicae rusticae et amatoriae* című írása. OLAJOS 1981. 4–5.; OLAJOS 1995. 127–128.; WHITBY–WHITBY 1986. xiv–xv.; WHITBY 1988. 33–39.

non az avarokkal és szlávokkal szembeni hadviselésre, és keleten a perzsák elleni háborúkra.⁶ Pozíciója folytán hozzájuthatott számos okmányhoz és feljegyzéshez, és ebből kifolyólag munkája sok értékes adatot tartalmaz a 6–7. századi dél-orosz steppei népekre, köztük az avarokra vonatkozóan is. Emellett azonban megjegyzendő, hogy a szerző tekervényes stílusa folytán a 7. század első felében készült munka bizonyos részletei gyakran nehezen értelmezhetőek, és időnként datálási problémák is felmerülnek a forrás kapcsán.⁷

A vizsgált részlet Theophylaktos Simokattés történeti munkájában az avarok 584-es Bizánci Birodalom ellen vezetett hadjárata kapcsán tűnik fel. Az 567-ben a Kárpát-medencébe beköltöző nomád nép ekkor Ankhialosig nyomult előre, és a bizánci császár békekötés reményében még ebben az évben Elpidios és Komentiolos vezetésével követséget küldött az avar kagánhoz.⁸ Míg a kagán fenyegető, fennhéjázó szavaira a bizánci követség tagjai közül Elpidios nyugodtan, békéltetően válaszolt, addig Komentiolos keményen, támadólag vágott vissza. A császári testőrségből kiemelkedő bizánci követ határozott szónoklata teljes diplomáciai kudarcba fulladt. Az avar kagán éktelen haragra gerjedt, figyelmen kívül hagyta a követeknek kijáró tiszteletet, és Komentiolost elfogatta, megkötöztette, kalodába záratta a lábait, és követi sátrát leszakíttatta. Theophylaktos Simokattés úgy véli, hogy a sátor leszakítása ez esetben egy helyi avar szokás, mely a halálbüntetést szimbolizálja. Végül a forrófejű bizánci követ megmenekült, ugyanis az avar előkelők meggyőzték a kagánt, hogy ne mondjon ki halálos ítéletet Komentiolosra, így elengedte a bizánci követséget. A békekötés végül 585-ben Elpidios közreműködésével valósult meg, melynek eredményeképp a bizánciak az avarok évpénzét 20 ezer solidusszal emelték meg.⁹

A forrásrészletről megállapítható, hogy mind az esemény leírása, mind Komentiolos az avar kagánhoz intézett – a szerzőre abszolút jellemző – hosszú, jól kidolgozott beszéde teljes egészében Theophylaktos műve.¹⁰ A történeti munkában található „sátor leszakítása” (*σκηνοπήγιον διέρρηξε*) kifejezés pontos jelentése nem teljesen egyértelmű. Theophylaktos ebben a szakaszban a sátorra általánosan használatos *σκηνή/σκήνωσις* kifejezés helyett a *σκηνοπήγιον* terminust alkalmazza¹¹, mely elsősorban „sátorfelállítás, sátorverés” jelentéssel bír.¹² A Carolus de Boor és Peter Wirth által szerkesztett szövegkiadásban ezen terminus „sátor” (*tentorium*) jelentés-

⁶ Theophylaktos munkájának megírásakor főként Ioannes Epiphaneus történeti művét használta, de emellett feltételezhető, hogy Menandros Protektor, Ailianos és szicíliai Diodoros munkái is forrásul szolgálhattak számára. SZÖM 140–141.; OLAJOS 1979. 3–17.; OLAJOS 1988. 14–66., 96–112.

⁷ MORAVCSIK 1983. 544–545.; WHITBY–WHITBY 1986. xvii–xxv., xxvii–xxviii.; SZÖM 140.

⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 62. 584 őszére vagy 584–585 telére datálja ezt az eseményt, míg BEŠEVLIJEV 1950. 257., WHITBY–WHITBY 1986. 238. és WHITBY 1988. 142. szerint 583 őszén vezetett Elpidios és Komentiolos követséget az avar kagánhoz.

⁹ THEOPHYLACTI SIMOCATTAE HISTORIAE I. 4, 6–6, 6. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 62–63.; OLAJOS 2012.

¹⁰ OLAJOS 1979. 7. úgy véli Komentiolos beszéde kapcsán, hogy csak néhány gondolatot vehetett át Theophylaktos Menandros Protektortól a beszéd megfogalmazásakor és összeszerkesztésekor (például: a kagán és népe a rómaiak által adományozott földön lakik; az avarok ősi hazájukból a türkök elől menekültek Európába).

¹¹ THEOPHYLACTI SIMOCATTAE HISTORIAE I. 6, 2.

¹² GYÖRKÖSY-KAPITÁNYFY–TEGYEY 1990. 961.; LIDDELL–SCOTT–JONES–MCKENZIE 1958. 1608.

sel szerepel.¹³ A szövegkörnyezet egyértelműen igazolja a fordítás helyességét.¹⁴ A sátorhoz kapcsolódó igének (*διαρρήγνυμι*) több jelentése is van, használták „eltör, szétszakít, széttör” értelemben is.¹⁵ A kifejezést a történeti munka fordítói közül Olajos Terézia és Szádeczky-Kardoss Samu a sátor leszakíttatásaként értelmezte, de emellett a jegyzetben utaltak arra, hogy esetleg a sátorfa leszakításáról lehetett szó.¹⁶ Michael Whitby és Mary Whitby,¹⁷ illetve Schreiner¹⁸ interpretációiból úgy tűnik, hogy ők inkább a sátor szétszaggatására gondoltak. A forrásrészletben tehát a Theophylaktos által használt szavak jelentése nem egyértelmű, így nem lehet megállapítani, hogy a szerző csak általában a sátor megsemmisítésére, vagy pedig a sátor valamely részének megrongálására (a sátort borító anyag megszaggatására, esetleg a sátortetőt tartó oszlop eltörésére) gondolt.¹⁹

Az avarokra vonatkozó írott forrásokban a sátor leszakításával kapcsolatos szokáson kívül Maurikios utal hadászati munkájában az avarok sátrára.²⁰ A hadászati jártas császár javasolja az avarok által használt sátortípus átvételét a bizánci hadsereg számára.²¹ Véleménye szerint ez a nomád nép által alkalmazott sátortípus

¹³ BOOR–WIRTH 1972. 425. Mind a magyar, mind az angol, mind a német nyelvű fordítások a Boor-féle szövegkiadás által meghatározott 'sátor' jelentést használták ez esetben: „sátor” (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 63.; OLAJOS 2012.); „Zelt” (SCHREINER 1985. 51.); „tent” (WHITBY–WHITBY 1986. 28.).

¹⁴ A szerző a történeti munkájában e forrásrészleten kívül még öt helyen használja a *σκηνοπήριον* szót, és minden esetben, mind a szövegkiadásban, mind a fordításokban „sátor” jelentésben alkalmazzák. THEOPHYLACTI SIMOCATTAE HISTORIAE II. 12, 10., III. 2, 1., III. 14, 10., V. 11, 1., VII. 10, 1.; WHITBY–WHITBY 1986. 61., 74., 95., 193.; SCHREINER 1985. 78., 90., 108., 155., 190.; OLAJOS 2012.

¹⁵ GYÖRKÖSY–KAPITÁNYFŰ–TEGYEY 1990. 248.; LIDDELL–SCOTT–JONES–MCKENZIE 1958. 410.

¹⁶ „Komentioloszt megalázóan megköztöztette, lábait fakalodába szorította, a követi sátrat leszakította, s ennek nyomán egy helyi szokás értelmében halálbüntetés fenyegette őt.” SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 63.

¹⁷ „dishonoured Comentiolus with chains, crushed his feet in the clamp of wooden stocks, tore apart the ambassador's tent, and hence, according to a native custom, threatened the death-penalty.” WHITBY–WHITBY 1986. 28.

¹⁸ „entehrte den Komentiolos durch Fesseln, seine Füße ließ er durch einen schmerzenden Block zusammenpressen und das Zelt des Gesandten riß er ein, womit nach dem dort üblichen Brauch die Todesstrafe drohte.” SCHREINER 1985. 51.

¹⁹ Theophylaktos munkájának még egy másik részletében található egy sátor leszaggatásával kapcsolatos esemény, amikor Priskos hadvezér ellen fellázadtak a katonák a perzsa fronton. A zendülés során Priskos fővezéri sátrát felszaggatták. WHITBY–WHITBY 1986. 74.; OLAJOS 2012. Ebben a részletben azonban egy másik igét, a „felhasít, széttép” jelentésű *περισχίζω* szót használta a szerző. THEOPHYLACTI SIMOCATTAE HISTORIAE III. 2, 1.

²⁰ Az avarok által használt sátrakra vonatkozó források közé bevonható esetleg még a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszóján található karcolt rajz. Először Robert Göbl és Róna-Tas András a nagyszentmiklósi kincs felirataival foglalkozó munkájában találunk erre vonatkozó információt. A szerzőpáros tagjai közül Göbl vetette fel, hogy az eddig tamgának gondolt két jel valószínűleg jurta- vagy sátorábrázolás lehetett. Göbl hangsúlyozta, hogy a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszóján található jelhez hasonló tamga nem ismert az eurázsiai steppén. Emellett írásjelként sem értelmezhető, mivel sokkal összetettebb a jel felépítése (GÖBL–RÓNA-TAS 1995. 34.); BÁLINT 1998. 238–239. ezzel szemben úgy vélte, hogy a bekarcolt jel nem emlékeztet sátorra, és a Göbl által analógiaként hivatkozott kun sátorábrázolás túlságosan késői.; RÓNA-TAS 1998. 943–944. egyetértett Göbllel abban, hogy sem tamgának, sem írásjelnek nem feleltethető meg a vizsgált jel. Emellett hangsúlyozta, hogy a rajz semmiképpen sem jurtaábrázolás, hanem egy, a jurta előzményeként tekinthető sátortípus, melyet póznákból építettek fel (esetleg rácsos szerkezetű lehetett), nemessel fedtek le. Ennek a típusnak – a jurttal ellentétben – nem volt tetőkarikája.

²¹ ANDREWS 1999. 1273–1274. felhívta a figyelmet a forrásrészlettel kapcsolatban, hogy ez az egyetlen példa arra, hogy a nomádokon kívül esetlegesen más népek is használhatták ezt a sátortípust.

tetszetős küllemű és használata praktikus.²² Szádeczky-Kardoss Samu, aki elsőként vizsgálta behatóbban ezt a forrásrészletet, arra a következtetésre jutott, hogy ezek jurtaszerű építmények lehettek. Úgy értelmezte a szóban forgó avar lakhely tulajdonságait, hogy a bizánci négyszögletes sátor ellenében az avaroké kerek alakú volt, aminek következtében jobban ellenállt az erős szél támadásainak, mint a szögletes alakú. Emellett feltételezi, hogy rácsszerkezetű oldalfallal rendelkezhetett, így könnyen szállítható és összeszerelhető volt.²³ A rendelkezésünkre álló kútfőkből tehát nem tudjuk egyértelműen megállapítani az avarok által használt sátrak típusát.²⁴

A nomád népek mindennapi életének fontos eleme volt a sátor, és ezzel párhuzamosan lényeges szerepet töltek be ezek a mobil lakhelyek a hitvilágukban, hiedelemrendszerükben is. A jurta a világmindenség, a makrokozmosz kicsinyített másának, modelljének tekinthető, belső beosztása szigorú rendet követett, meghatározott helye volt a nőknek, férfiaknak, az alacsonyabb rangúaknak, stb.²⁵ A sátonak azonban nemcsak teljes egésze, hanem egyes elemei is szimbolikus jelentőséggel bírtak a nomád népek hitvilágában. A sátor részei közül jelképes jelentése volt a tetőkarikának, a jurta bejáratának, a tetőkarikát tartó oszlop(ok)nak, a sátorkötélnek és a tűzhelynek.²⁶ A vizsgált téma kapcsán hangsúlyozandó, hogy a sátor és egyes elemeinek szimbolikája elsősorban kései, mongol kori forrásokban fordul elő.

Önmagában a sátor jelképezhette a hatalmat, a jurta tulajdonosát, a stabilitást, és fontos szerepet töltött be az egyes nomád népek temetkezési szokásában is. A jurta jelentőségére utal a Kubiláj parancsára összeállított kormányzási kézikönyvben található adat, mely szerint a Mongol Birodalom kilenc jelvénye között található a zászlóval ellátott nagy sátor is.²⁷ A *Mongolok titkos történetében* található egy részlet, mely arra utalhat, hogy a káni jurta bizonyos fokig az uralkodót testesíthette meg. A káni palotasátor felállításánál az éjszakai testőrök közül egynek jelen kellett lennie, mint szállásmesternek, és felügyelnie kellett a folyamatot.²⁸ Szintén az uralkodói hatalmat szimbolizálhatta a többi jurta/sátor közül kiemelkedő/kimagasló fejedelmi sátor. A hunok esetében a 449-re datálható Priskos-követjárás kapcsán maradt fenn egy részlet, mely szerint a hunok nem engedték a kelet-római követségnek, hogy egy dombon állítsák fel a sátraikat. Ugyanis így Attila sík területre épített

²² MAURIKIOS I. 2, 10. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 80–81.

²³ SZÁDECZKY-KARDOSS 1986. 212–213.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 80–81.; DENNIS 1984. 13. szerint Maurikios hadászati munkájának az avar sátorra vonatkozó jellemzése arra utal, hogy az avar lakhelyek kerek alakúak és tágasak voltak.

²⁴ FODOR 1983. 95–98. szerint a jurta Belső-Ázsiából származtatható és a hunokkal került Európába. Újabb vélemények szerint azonban csak később, a türkök nyugati expanziójával jutott el ez a sátor típus Kelet-Európába (ANDREWS 1999. 107–110.; ZIMONYI 2005. 107–121.).

²⁵ RÓNA-TAS 1961. 96–97.; RÓNA-TAS 1997. 177.; ATWOOD 2004. 615.; IVÁN 2004. 115. A mongoloknál halállal büntették azt, ha valaki a jurtában tiltott tevékenységet folytatott (bevizelt, ételt köpött ki). Ezen cselekmények után csak egy sámán által vezényelt, tűzzel végzett tisztítószertartás után használhatták újból a mobil lakhelyet (PLANO CARPINI III. 7. vö. GYÖRFFY 1965. 62.). Szintén „tűzzel tisztították meg” a halottak jurtáit, csak ezen szertartás után használhatták ismét ezeket a sátraikat (PLANO CARPINI III. 15. vö. GYÖRFFY 1965. 66.).

²⁶ ANDREWS 1999. 480–481.; ATWOOD 2004. 615.; IVÁN 2004. 115–118.

²⁷ A hatalmi jelvény volt még a Mongol Birodalomban a fekete zászló, a vörös kürt, az arany tegez, a sárga dob, a gyémántos szablya, az arany nyereg, az öv. SAGASTER 1976. 295–299.

²⁸ MTT 10. 232. vö. LIGETI 2004. 290.

sátra alacsonyabb lett volna a követi sátrakhoz képest.²⁹ Plano Carpini jegyzett fel egy adatot arra vonatkozólag, hogy a mongoloknál a halott temetésekor lerombolták a jurtáját. Tehát a jurta elpusztítása egyúttal jelképezte a tulajdonosa halálát.³⁰ A temetkezéssel kapcsolatos szokásokban is megfigyelhető a sátor jelentősége. A hunoknál és a türköknél is hasonló módon mutatkozik meg ez a jelenség: a jurtában terítik ki, ravatalozzák fel a halottat, majd pedig többször körbelovagolják.³¹

A jurta legfelső részét a tetőkarika képezte, melyet a tetőrudak tartottak. Maga a tetőkarika funkcionális szempontból egyszerre jelentett fényforrást a jurta számára, és szolgált a füst kivezetésére is.³² Alakjából adódóan általánosan megfigyelhető, hogy a nomád népeknél legtöbbször a nap szimbólumaként jelenik meg.³³ Emellett viszonylag későn, a 16. században, a buddhizmus újbóli térnyerésével tűnik fel a Dharma- vagy törvénykerékkel való társítása is. A néprajzi párhuzamok alapján kitűnik, hogy Buddha megvilágosodáshoz vezető tanításainak egyik szimbóluma főként nyolcküllős formában jelenik meg a nomád népeknél.³⁴ A *Mongolok titkos történetében* a tetőkarikának a szétzúzása – a jurta más részeinek elpusztításával együtt – a Börtét elrabló merkit vezető hatalmának a megtörését is jelképezte.³⁵ A tetőkarika füstnyílása is jellegzetes elemnek tekinthető, mely a túlvilág bejáratát jelképezte.³⁶ Erre a jelenségre utal a *Mongolok titkos történetéből*, Dzsingisz kán családjának eredetmondájából kitűnő szimbolika. Alan-koa férje, Dobun-mergen halála után három fiút szült. A kétes körülmény miatt Dobun-mergentől született két fia meggyanúsította anyját, aki az Ég Istenétől származtatta három fiatalabb gyermekét. Alan-koa szerint a jurta füstkivezető nyílásán keresztül jelent meg ez a „ragyogó, aranyos” férfi.³⁷

Hasonló történet maradt fenn az ujjur Bügü kagán kapcsán, akinek a jurtájában a füstnyíláson keresztül egy hajadon jelent meg hét éven keresztül minden éjszaka. A kagán minden éjjel követte a lányt egy Aq-Tagh nevű hegyhez, ahol hajnalig beszélgettek egymással.³⁸ A kései forrás ezen részlete alapvetően egy manicheista vonásokat tükröző álomképnek tekinthető, de emellett megfigyelhető, hogy a túlvilágba vezető út bejáratának a képzele összekapcsolódik a steppei vonásokat tükröző füstnyílás azonosításával.³⁹ Szintén a túlvilág bejáratának szimbólumaként jelenik meg tetőkarika füstkivezető/fénybeeresztő nyílása a *Mongolok titkos történetének* egy másik részletében. A forrás szerint az Ég istene úgy büntette meg

²⁹ EXC. DE LEG. ROM. 3. vö. BLOCKLEY 1983. 250–251.

³⁰ PLANO CARPINI 12. vö. GYÖRFFY 1965. 64–65.

³¹ IORDANES 256. vö. KISS 2005. 93.; CSOU-SU 50. vö. LIU MAO-TSAI 1958. 9–10.

³² RÓNA-TAS 1961. 86–88.; RÓNA-TAS 1997. 176.

³³ Úgy tűnik, hogy tovább él a napszimbólum iszlám környezetben is. Erre utal a török nyelvű népek eredetmondáját megőrkítő Dede Korkut könyvének néhány részlete, ahol arany füstnyílású sátrakról tesznek említést. ANDREWS 1999. 1266.; ADORJÁN–PUSKÁS 2002. 57., 67., 68.

³⁴ ANDREWS 1999. 416., 1266.

³⁵ MTT 3. 105., 109. vö. LIGETI 2004.² 29–30.

³⁶ ANDREWS 1999. 149.

³⁷ A forrás a füstkivezető nyílás mellett a jurta ajtaját is megemlíti, mint esetleges „átjárót” a férfi számára. MTT 1. 21. vö. LIGETI 2004.² 12.

³⁸ Utolsó éjjelen a lány jókívánásokkal látta el a kagánt: Bügü birodalma hatalmas legyen, gondoskodjon a népéről, és uralkodása alatt legyen szorgalmas és buzgó. GUVAINI I. 8. vö. BOYLE 1997.² 57.

³⁹ ANDREWS 1999. 149–150.

Teb-Tenggerit, hogy az esti szürkületben a jurta fényeresztő nyílásán keresztül nemcsak a főtáltos életét vette el, hanem a testét is elvitte.⁴⁰

A jurta fából készült ajtaja és ennek a része, a küszöb is fontos jelentéssel bír. A jurta küszöbe a választóvonalat szimbolizálta a sátor mikrokozmosza és az azon kívüli makrokozmosz között, és átmenetet képezett a „külső” és a „belső” világ között.⁴¹ Erre utal a tetőkarika kapcsán már említett forrásrészlet a *Mongolok titkos történetéből*, melyben Alan-koának a jurta bejáratán keresztül jelent meg egy „ragyogó” istenség.⁴² A jurta bejáratának részei közül a külső források különösen kiemelik a küszöb szentségét. A mongolokra vonatkozólag Plano Carpini és Rubruk beszámolóiban, valamint Julianus barát első útjáról készült jelentésében is kiemelik a küszöb jelentőségét. Mindhárom forrás kihangsúlyozza, hogy különösen káni és a vezéri sátrak esetében figyelhető meg a küszöbre lépés tilalma,⁴³ és az, hogy erre az európai követek figyelmét hangsúlyosan felhívták. Aki megszegte ezt a törvényt, és rálépett a küszöbre, arra halálbüntetést várt.⁴⁴ Rašid al-Dīn történeti munkájának egy részlete egyértelműen arra utal, hogy a mongolok a sátor bejáratával kapcsolatos egyik szokása a meghódolást szimbolizálta. Ariq Böke 1264-ben alá akarta vetni magát testvérének, Kubilájnak, és megjelent a kán udvarában. A muszlim szerző szerint Ariq Böke mielőtt Kubiláj elé járulhatott volna, behódolási rituálén kellett keresztülesnie. A sátor ajtajában álló Toluj legkisebb fia a vállával az ajtónak támaszkodott, és valószínűleg a sátor bejáratának nemeze borította be a vállait, és így várta a kagán engedélyét a belépésre, és a megbocsátását.⁴⁵

Néhány mongol kori forrásból kitűnik, hogy a sátor tetőkarikát tartó oszlop(ok)nak⁴⁶ és a sátorköteleknek is lehetett szimbolikus jelentésük. A jurta tetejét tartó oszlop(ok) szétzúzása – a jurta más részeinek elpusztításával együtt – a *Mongolok titkos történetében* a Börtét elrabló merkit vezető hatalmának a megtörését is jelképezte.⁴⁷ Rubruk leírásából kitűnik, hogy a sátorkötélnek is hasonló szentsége lehetett, mint a küszöbnek, és tilos volt megérinteni.⁴⁸

⁴⁰ MTT 10. 246. vö. LIGETI 2004.² 95.

⁴¹ ANDREWS 1999. 1268.; IVÁN 2004. 116.

⁴² MTT 1. 21. vö. LIGETI 2004.² 12. A forrás a jurta bejárata mellett a füstkivezető nyílást is megemlíti, mint lehetséges „átjárót” a férfi számára.

⁴³ ANDREWS 1999. 1268. úgy véli, hogy a küszöb szentségének az eredete gyakorlati dolgokra vezethető vissza. Ahhoz, hogy ezek a mobil sátrak masszívak, erősek legyenek, elengedhetetlen a vázszerkezetek stabilitása. Ebből a bejárat, illetve ennek a része (küszöb) sérülhetett a leginkább, és ezért próbálták fokozottan védeni.

⁴⁴ PLANO CARPINI III. 7., IX. 11., 33.; RUBRUK XV. 6., XIX. 5., XXIX. 28., 29., 37., XXX. 8. vö. GYÖRFFY 1965. 48., 64., 95–96., 102., 141., 147., 176–178., 187. Rubruk megemlékezik arról, hogy követjárásuk során az egyik társa megbotlott a jurta küszöbén, és a mongolok azonnal elvitték a tettest, és a káni udvar legjelentősebb írnoka, „aki főbenjáró bűnösök felett ítélkezik”, vizsgálta ki az ügyét. Végül nem ítélték el Rubruk társát, azonban a káni sátrakba a továbbiakban már nem mehetett be. RUBRUK XXIX. 29., 37. vö. GYÖRFFY 1965. 176., 178.

⁴⁵ RAŠID AL-DĪN II. 7, 2. vö. BOYLE 1971. 261.; ANDREWS 1999. 542–543.

⁴⁶ A jurta tetejét vagy nem támasztották alá oszloppal, vagy pedig egy vagy több oszlop tarthatta meg. RÓNA-TAS 1997. 176.; IVÁN 2004. 123.

⁴⁷ MTT 3. 105., 109. vö. LIGETI 2004.² 29–31.

⁴⁸ RUBRUK XIX. 5. vö. GYÖRFFY 1965. 147.

A jurta közepére lokalizálható tűzhelynek⁴⁹ is volt szimbolikus jelentése a nomád népek estében. Elsősorban a család jólétét és fennmaradását jelképezte.⁵⁰

A sátor lerombolása, megrongálása különféle módon észlelhető az írott forrásokban. Egyrészt vagy csak egy általános leírás marad ránk a jelenségről, melyből csak annyi derül ki, hogy a jurta elpusztult. Másrészt pedig néhány esetben pontos információt szolgáltatnak a források a sátor feldúlásának a módjáról: a tetőkarikát tartó oszlop(ok) eltörése, a sátor megszaggatása, a sátorbejárat széttúzása. A sátor elpusztításának, megszaggatásának és a tetőkarikát tartó oszlopok eltörésének a kiváltója többféle formában jelenik meg a forrásokban. Az első esetben az Ég Istene, vagy valamiféle túlvilági erő rombolja le a sátrat, a másik esetben pedig vagy az uralkodó parancsára, vagy az ellenség győzelmekor pusztítják el a lakhelyet. Ezenkívül felmerül annak a lehetősége is, hogy a jurta tulajdonosának halálával függ össze annak lerombolása. Mindhárom eset közös vonása, hogy a sátor megrongálása vagy megsemmisítése baljós, végzetes jelként jelenik meg a forrásokban.

Ibn Fadlān hangsúlyozta, hogy a volgai bolgárok a villámok által elpusztított sátrakban az Ég Istenének a büntetését látták. Éppen ezért az ilyen sátrakban lévő halottakhoz és tárgyakhoz nem nyúltak.⁵¹ A mongol korra vonatkozóan is megjelenik az égi jelként értelmezhető sátor elpusztulása, vagy épen hagyása. A khoraszani helytartó, Csin Temür 1240 körüli halála után két jelölt is szeretne volna elfoglalni Csin Temür pozícióját, a fia, Edgü Temür és Kögüz. Céljaik elérése érdekében mindketten sátrat vittek ajándékba Ögödejnek, a nagykánnak Karakorumba. Miután az Edgü Temür által hozott sátrat felépítették, a kán helyet foglalt az építményben elhelyezett trónon. Azonban ahogy Ögödej elhagyta a sátrat, egy nagy forgószél kerekedett, és szétszagatta, valamint a tartóoszlopát kidöntötte, ami rázuhant a kán egyik ágyására. A forrás szerint a sátor pusztulásával Edgü Temür becsülete is darabokra hullott. A kán parancsára a sátrat feldarabolták. Viszont a Kögüz által épített sátrat nem érte semmilyen természeti csapás sem, és természetesen ő nyerte el a pozíciót.⁵² Szintén baljós előjelként jelenik meg Arik Böke sátrának a pusztulása, mely az ő esetében a Kubilájjal szembeni vereséget jelentette. Toluj legkisebb fia a sátrában mulatozott, tivornyázott, amikor hirtelen forgószél kerekedett, és ezer darabra szaggatta szét a nomád lakhelyet, tartóoszlopát pedig eltörte. Az Arik Bökét támogató főemberek ezt végzetes jelnek tekintették, ami előrevetítette Kubilájjal szembeni bukását, ezért elpártoltak tőle.⁵³

⁴⁹ A tűzhellyel azonos tiszteletben részesült a jurta bejáratával szembeni rész, mely a közösség legtiszteltebb emberének a helye volt. SAGALAEV–OKTJABR'SKAJA 1990. 45.

⁵⁰ ZIMONYI 2005. 245.; IVÁN 2004. 116. Plano Carpini a mongolok kapcsán emlékezik meg a tűz fokozott védelméről: például halálbüntetés várt arra, aki a tüzet késsel megérintette. PLANO CARPINI III. 15. vö. GYÖRFFY 1965. 66.

⁵¹ IBN FADLĀN 63. vö. TOGAN 1966. 64.; SIMON 2007. 63–64. Hasonló jelenség figyelhető meg a mongolok esetében is, ahol Plano Carpini a sátrak villám pusztítására ugyan nem tér ki, de megemlékezik arról, hogy mi a teendő abban az esetben, ha valakit a mennykő sújt. Tilos megérinteni, hozzányúlni a villámcsapás áldozatának ruháihoz, jurtájához, stb. PLANO CARPINI III. 7. vö. GYÖRFFY 1965. 63.

⁵² ĞUVAINI II. 28., 232–233. vö. BOYLE 1997.² 495–496. A Ğuvaini munkáját felhasználó Rašid al-Dīn szintén megemlékezik erről az eseményről, azzal a különbséggel, hogy a szerző a szélvihar okozta pusztításokor csak a sátor szétszaggatásáról emlékezik meg, a sáttortót tartó oszlop kidőléséről nem tesz említést. RAŠID AL-DĪN II. 1, 2. vö. BOYLE 1971. 73.

⁵³ RAŠID AL-DĪN II. 7, 2. vö. BOYLE 1971. 261.

A *Mongolok Titkos Történetében* található egyik részletből kitűnik, hogy az ellenség megsemmisítésére utal a vezéri sátor elpusztítása is. A forrás a Temüdzsin feleségét, Börtét elrabló merkitek elleni támadása kapcsán erősen hangsúlyozza a sátor tartóoszlopának, tetőkarikájának és ajtájának a szétzúzását, mint az ellenfél teljes megsemmisítésének a jelét.⁵⁴

Plano Carpini munkájában pedig a jurta lerombolásának a motívuma a tulajdonos halálával és a temetési szertartásával függ össze.⁵⁵

A büntetések különböző formáiról a nomád népek esetében a mongol kort megelőzően nagyon kevés adatunk van.⁵⁶ A mongolok kapcsán viszonylag több forrás áll a rendelkezésünkre, melyek megemlékeznek arról, hogy alapvetően kétféle büntetést alkalmaznak az elkövetett bűncselekmény súlyosságától függően. Halállal büntették az emberölést, a paráználkodást, a csatában történő megfutamodást és a nagyobb értékű lopásokat. A kisebb bűncselekményeket pedig botütésekkel fenyítették.⁵⁷ Azonban egy esetben sem figyelhető meg a forrásokban, hogy a halálra ítélésnek, vagy bármiféle más büntetésnek lenne valamiféle szimbóluma a nomád népeknél.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a Theophylaktos által használt kifejezések jelentése nem egyértelmű, így nem lehet megállapítani, hogy a szerző csak általában a sátor megsemmisítésére, vagy pedig a sátor valamely részének rongálására (a sátort borító anyag megszaggatására, esetleg a sátortetőt tartó oszlop eltörésére) gondolt. A fentiekben felsorolt példákából kitűnik, hogy a nomád népeknél a sátor vagy jurta mellett, hogy a mindennapi életben fontos volt, természetesen a hitvilágban is jelentős szerepet töltött be. A sátor vagy annak valamely alkotóeleme szimbolizálhatta a kagán hatalmát, a stabilitást, a napot, a túlvilág kapuját, a világmindenség és az emberi világ határát, stb. A sátor leszakítására vagy elpusztítására elsősorban kései, mongol kori források adataiból következtethetünk. Ez lehetett teljes szétrombolás, esetleg csak a sátor vázát borító nemez, vagy más anyag megszaggatása, néha a sátrat tartó oszlop eltörése, eldöntése. A sátor rongálását vagy valamiféle túlvilági erő, az Ég Istene, vagy az uralkodó, vagy pedig a sátor tulajdonosának az ellensége okozta. Esetleg a sátor tulajdonosa halálának a jelképeként pusztíthatták el a jurtát. A felsorolt esetekben elsősorban a politikai hatalom, vagy a társadalmi pozíció vesztesét jelentette a sátor károsítása, másodsorban pedig a halál jelképeként tekinthető. Az említett párhuzamok közül azonban egy esetben sem fordul elő az, hogy a halálbüntetést szimbolizálná. Az avaroknál megtalálható szokással együtt vizsgálva a párhuzamokat elmondható, hogy minden alkalommal valamiféle baljós jelet, esetleg halált jelképezett a sátor rongálása. Főként a hatalom, vagy maga az ember elpusztulását jelezte. Annak ellenére tehát, hogy az avaroknál megjelenő szokás ismeretlen más nomád népeknél, jól beilleszthető a nomád népek sátorral kapcsolatos szimbolikarendszerébe.

⁵⁴ MTT 3. 105., 109. vö. LIGETI 2004.² 29–31.

⁵⁵ PLANO CARPINI III. 12. vö. GYÖRFFY 1965. 64–65.

⁵⁶ Például a hsziungnuk a hadseregen belüli engedetlenséget halállal büntették. SZEMA KIEN I. 6. vö. DU YAXIONG–HORVÁTH 1997. 33.

⁵⁷ PLANO CARPINI IV. 9., VI. 3.; RUBRUK VIII. 2. vö. GYÖRFFY 1965. 53., 68., 79., 130–131.; ATWOOD 2004. 264.; AUBIN 2008.

BIBLIOGRÁFIA

- ADORJÁN–PUSKÁS 2002. = *Dede Korkut könyve. Török eredetmonda*. Ford. ADORJÁN IMRE–PUSKÁS LÁSZLÓ. Budapest, 2002.
- ANDREWS 1999. = ANDREWS, PETER ALFORD: *Felt Tents and Pavilions. The Nomadic Tradition and its Interaction with Princely Tentage I–II*. London, 1999.
- ATWOOD 2004. = ATWOOD, CHRISTOPHER P.: *Encyclopedia of Mongolia and Mongol Empire*. New York, 2004.
- AUBIN 2008. = AUBIN, FRANÇOISE: *Law and colonial policies. Mongolian Penal Law and Sino Manchu Control*. 2008. <http://www.pdfcarri.com/Law-and-colonial-policies:-Mongolian-Penal-Law-and-Sino-Manchu-Control.html>
- BEŠEVILIEV 1950. = BEŠEVILIEV, VESELIN: Zwei Randnotizen zu Theophylaktos Simokattes. *Byzantinische Zeitschrift* 43 (1950) 257–258.
- BÁLINT 1998. = BÁLINT CSANÁD: Új könyv a nagyszentmiklósi kincsről. *Századok* 132 (1998) 231–256.
- BLOCKLEY 1983. = *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus II*. Trans. BLOCKLEY, R. C. ARCA Classical and Medieval texts, Papers and Monographs 10. Liverpool, 1983.
- BOYLE 1971. = *The Successors of Genghis Khan by Rashīd al-Dīn*. Trans. BOYLE, JOHN ANDREW. New York–London, 1971.
- BOYLE 1997. = *Gengish Khan. The History of the World Conqueror by ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik Juvaini*. Trans. BOYLE, JOHN ANDREW. Manchester, 1997.²
- BOOR–WIRTH 1972. = *Theophylacti Simocattae Historiae*. BOOR, CAROLUS edidit, editionem correctiorem curavit explicationibusque recentioribus adornavit WIRTH, PETER. Stuttgart, 1972.
- DENNIS 1984. = *Maurice’s Strategicon. Handbook of Byzantine Military Strategy*. Trans. DENNIS, GEORGE T. Pennsylvania, 1984.
- DU YAXIONG–HORVÁTH 1997. = *A hunok legkorábbi története. Írta: Sima Qian*. Ford. DU YAXIONG–HORVÁTH IZABELLA. Peking, 1997.
- FODOR 1983. = FODOR ISTVÁN: Régészeti adalékok lakáskultúránk történetéhez. *Népi kultúra – népi társadalom* 13 (1983) 81–118.
- GÖBL–RÓNA-TAS 1995. = GÖBL, ROBERT–RÓNA-TAS, ANDRÁS: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós. Eine paläographische Dokumentation*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften 240. Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 31. Veröffentlichungen der Prähistorischen Kommission 29. Wien, 1995.
- GYÖRFFY 1965. = *A Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései*. Közreadja GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 1965.
- GYÖRKÖSY–KAPITÁNYFŰY–TEGYEI 1990. = *Ógörög–magyar szótár*. Szerk. GYÖRKÖSY ALAJOS–KAPITÁNYFŰY ISTVÁN–TEGYEI IMRE. Budapest, 1990.
- IVÁN 2004. = IVÁN ANDREA: A jurta tiszteleti helyei – Širee. In: *Helyszellemek kultusza Mongóliában*. Szerk. BIRTALAN ÁGNES. Őseink nyomában 3. Budapest, 2004. 115–124.
- KISS 2005. = *Iordanes Getica. A gótok eredete és tettei*. Közreadja KISS MAGDOLNA. Budapest, 2005.
- LIDDELL–SCOTT–JONES–MCKENZIE 1958. = *A Greek-English Lexicon*. Ed. LIDDELL, HENRY GEORGE–SCOTT, ROBERT–JONES, HENRY STUART–MCKENZIE, RODERICK. Oxford, 1958.
- LIGETI 2004. = *A mongolok titkos története*. Ford. LIGETI LAJOS. Budapest, 2004.²
- LIU MAO-TSAI 1958. = LIU MAO-TSAI: *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe) I–II*. Göttinger Asiatische Forschungen 10. Wiesbaden, 1958.

- MORAVCSIK 1983. = MORAVCSIK, GYULA: *Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker*. Budapest, 1983.
- OLAJOS 1979. = OLAJOS TERÉZIA: Theophylaktos Simokattés és történetíró elődje, Menandros Protéktor. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 66 (1979) 3–17.
- OLAJOS 1981. = OLAJOS TERÉZIA: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 68 (1981) 3–11.
- OLAJOS 1988. = OLAJOS, THÉRÈSE: *Les sources de Théophylacte Simocatta historien*. Budapest, 1988.
- OLAJOS 1995. = OLAJOS TERÉZIA: Adalék Theophylaktos Simokattés klasszikus előképeinek kérdéséhez. *Antik Tanulmányok* 39 (1995) 127–132.
- OLAJOS 2012. = *Theophylaktosz: Világtörténelem*. Ford. OLAJOS TERÉZIA. Budapest, 2012. (sajtó alatt)
- RÓNA-TAS 1961. = RÓNA-TAS, ANDRÁS: Notes on the Kazak Yurt of West Mongolia. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1961) 79–102.
- RÓNA-TAS 1997. = RÓNA-TAS ANDRÁS: Nomád sátor, árok és kerítés. In: *Honfoglalás és néprajz*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–PALÁDI-KOVÁCS ATTILA. A honfoglalásról sok szemmel 4. Budapest, 1997. 173–183.
- RÓNA-TAS 1998. = RÓNA-TAS ANDRÁS: A nagyszentmiklósi kincs. Zsupán. *Századok* 132 (1998) 940–949.
- SAGALAEV–OKTJABR'SKAJA 1990. = САГАЛАЕВ, АНДРЕЙ МАРКОВИЧ–ОКТЯБРЬСКАЯ, ИРИНА ВЯЧЕСЛАВОВНА: *Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири*. Новосибирск, 1990.
- SAGASTER 1976. = SAGASTER, KLAUS: *Die Weiße Geschichte (Čayan teiike). Eine mongolische Quelle zur Lehre von den Beiden Ordnungen: Religion und Staat in Tibet und Mongolei*. Asiatische Forschungen 41. Wiesbaden, 1976.
- SCHREINER 1985. = *Theophylaktos Simokates Geschichte*. Üb. und erl. SCHREINER, PETER. Bibliothek der Griechischen Literatur 20. Stuttgart, 1985.
- SIMON 2007. = *Ibn Fadlān. Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Ford. SIMON RÓBERT. Budapest, 2007.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1986. = SZÁDECZKY-KARDOSS, SAMU: Der awarisch-türkische Einfluss auf die Byzantinische Kriegskunst um 600. (Anmerkungen zum Strategicon des Maurikios) *Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Opuscula Byzantina* 8 (1986) 203–215.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. = SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998.
- SZÖM = *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I. 2*. Szerk. HAJDÚ PÉTER–KRISTÓ GYULA–RÓNA-TAS ANDRÁS. Budapest, 1988.
- THEOPHYLACTI SIMOCATTAE HISTORIAE = *Theophylacti Simocattae Historiae*. BOOR, CAROLUS edidit, editionem correctiorem curavit explicationibusque recentioribus adornavit WIRTH, PETER. Stuttgart, 1972.
- TOGAN 1939. = *Ibn Fadlān's Reisebericht*. Üb. TOGAN, AHMED ZEKI. Leipzig, 1939.
- WHITBY–WHITBY 1986. = *The History of Theophylact Simocatta*. Trans. WHITBY, MICHAEL–WHITBY, MARY. Oxford, 1986.
- WHITBY 1986. = WHITBY, MICHAEL: *The Emperor Maurice and his Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*. Oxford, 1988.
- ZIMONYI 2005. = ZIMONYI ISTVÁN: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Budapest, 2005.

PINTÉR-NAGY, KATALIN

On an Avar Custom in the Historical Work of Theophylact Simocatta

In this paper an Avar custom is analyzed through the historical work of Theophylact Simocatta. According to the Byzantine author the breaking of the tent symbolized capital punishment in the Avar Khaganate. The tent was important and significant in the life and faith of nomadic peoples. The tent or a part of the tent symbolized the power of the khagan, the stability, the sun. Data of tent's breaking or tent's destroying can be found in the Mongolian sources, too.

The power of the other world, or the khagan, or the enemy of the tent's owner caused the tent's destroying. Besides the tent's destroying symbolized the death of the tent's owner. The tent's destroying meant the loss of political power or social position, but generally symbolized ominous signs or death in every case. This Avar custom is unknown among the customs of other nomadic peoples, but fits well the symbolic system of nomadic peoples.